

LBRIS

We know
books

SANDA MILLER
BRÂNCUȘI

Traducere din limba engleză
CORNELIA DUMITRU

LITERA
București

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
1. Copilăria	13
2. Craiova și ucenicia	23
3. București și Academia de Arte Frumoase	33
4. Paris	45
5. Atelierele din impasse Ronsin	85
6. Opera și prietenii	111
7. Târgu Jiu	141
8. Ultimele lucrări, ultimii prieteni, moștenirea	159
<i>Note</i>	171
<i>Bibliografie selectivă</i>	193
<i>Mulțumiri</i>	199
<i>Credite foto</i>	201

1

COPILĂRIA

Brâncuși s-a născut în circumstanțe nefavorabile, pe 21 februarie 1876¹, în vestul Valahiei, într-unul dintre acele cătune tipice pentru România rurală de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Hobîța era umilă, locuitorii, săraci. România era mai mult o țară de ferme și păduri și, în consecință, „grădini mari cu pometuri, iar uneori chiar și ogoare întinse despart o casă de alta, așa că sate cu casele așezate unele lângă altele... nu există“. Cât despre interiorul locuințelor, acesta era „peste tot foarte simplu“. În lunile de vară oamenii înnoptau sub cerul liber, dormind fie pe câmp, ca să stea aproape de turme și cirezi, fie pe prispă, folosind interiorul casei mai mult ca adăpost în lunile de iarnă sau pe vreme rea.²

De regulă, cele două puncte centrale care dominau viața sătească erau biserica și cimitirul. Fiindcă erau socotite responsabilitatea colectivă a obștii, nu se precupețea niciun efort pentru ca satul să fie înzestrat cu un monument vrednic de slujbele religioase:

Fiece sat se mândrește să facă un sălaș dumnezeiesc vrednic de casa Mântuitorului. Artistul sărman va ciopli grinzile acoperișului și stranele de-a lungul

pereților, va aduce un meșter iscusit în pictarea frescelor care-și arată culorile pe pereți, și înăuntru, și pe dinafară, în cioplirea tocurilor de piatră ale ușilor și ferestrelor, în sculptarea și aurirea iconostasului, o minunăție prin grația proporțiilor și prin tehnică, ce împarte biserica în două: una pusă deoparte pentru preot și numită altar, cealaltă mai încăpătoare, pentru adunarea credincioșilor³.

Cimitirul era un loc sumbru, ale cărui cruci de piatră proiectate pe fundalul albastrului senin al cerului „aminteau de Golgota“⁴. Cu toate acestea, casele aveau și ele o însemnătate deosebită în viața satului, deoarece reprezentau o provocare de cu totul alt fel, din cauza mijloacelor materiale insuficiente disponibile: „Casele, ai căror pereți albi scânteiază în soare, au puțin mobilier, doar strictul necesar unei vieți sărmăne, numai trudă și jertfă de sine“⁵.

Numeroase relatări lăsate de călători confirmă și ele această situație jalnică. În 1879, în *Lettres du Bosphore: Bucarest, Constantinople, Athènes*, aristocratul și diplomatul francez Charles de Moüy făcea o descriere deprimantă a Olteniei, regiunea de baștină a lui Brâncuși, unde casele arătau ca niște „clăi de fân“: „[omul], căsuța și brazda par că nu fac decât un bloc uniform, că sunt legați unul de altul, că sufăr aceeași soartă, cum au același aspect întunecat și sumbru“. Socotea tot ce întâlnise în Oltenia nici mai mult, nici mai puțin decât „un colț din societatea orientală, sumbră și pitorească, mizerabilă și bogată în colori“. Până și râul Olt i se părea „o insulă singuratecă în mijlocul suprafețelor nemăsurate“⁶.

Cu atât mai remarcabil este că românii nu cruțau niciun efort ca să facă și cea mai umilă locuință cât mai atractivă pentru ochi. Prioritățile țăranilor care lucrau pământul trebuiau să fie mai mult pragmatice decât estetice, motiv pentru care gospodăria tipică era, de fapt, ca o familie extinsă, din moment ce includea și animalele (absolut vitale): „De obicei în față se găsește o ogradă întinsă, plină de viață și forfotind de animale și păsări, căruța, sania care o înlocuiește iarna, plugul, lemnele de foc, fânul pentru animale...”⁷. Însă fala și bucuria fiecărei gospodării era poarta de la intrare, de o ornamentație și frumusețe considerate fără seamăn în Europa.⁸

Brâncuși a crescut tocmai într-o asemenea casă cu pretenții modeste, din fericire conservată acum, cu modificări minime, ca muzeu.⁹ Se compune din două camere despărțite de un spațiu funcțional, folosit și ca bucătărie, unde se află lavița. Exteriorul, cu pereții văruiți, e dominat de prispa care sprijină un acoperiș de șindrilă. Înăuntru, odăile sunt pline de țesături colorate, mobilier și ustensile decorate cu grijă. Fiecare obiect, până la cea mai umilă cană sau lingură, e decorat, crestă, sculptat sau pictat. Dușumeaua, mobilele și pereții sunt acoperite de scoarțe, ștergare, cuverturi, fețe de masă și omniprezentele icoane.

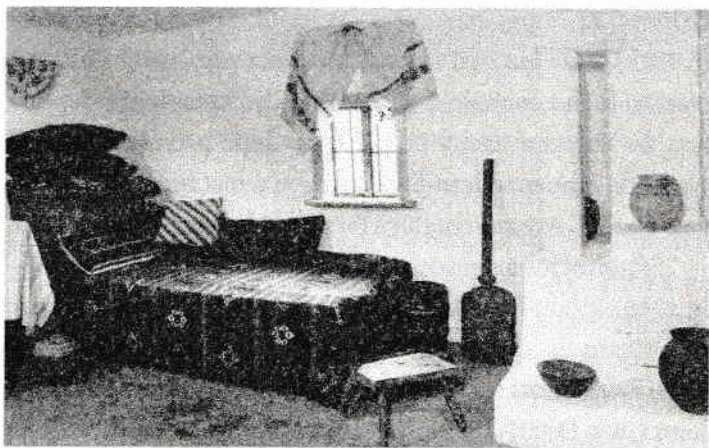
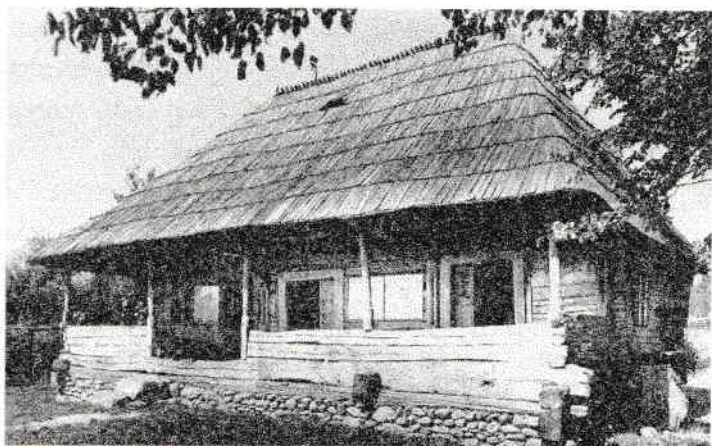
O astfel de ambianță l-a înconjurat pe Brâncuși din clipa nașterii, furnizându-i totodată primii stimuli vizuali și (cum s-a subliniat în mod repetat în lucrările ulterioare¹⁰) cel mai timpuriu izvor de inspirație pentru morfologia sculpturilor sale.

Biserică și cimitir din județul Gorj, Oltenia, la sfârșitul secolului al XIX-lea

Chiar și după ani de ședere la Paris, unde se înrădăcinate cu totul în cultura avangardistă a orașului, la el prevaleau în continuare originea modestă și probabil o „alteritate” întrucâtva căutată, cum comenta cu subtilitate Paul Morand în textul catalogului pentru expoziția personală a lui Brâncuși organizată în 1926 la Galeria Brummer din New York:

Brâncuși e un artizan înnăscut. Nu știe de elevi, asistenți, ascuțitori de piatră, șlefuitori sau pietrari. Face totul singur. Materialele îi sunt mereu fidele, mereu sincere. Le-a abordat din toate unghiurile. După cum știm, Brâncuși e român din vechea viță țărănească a acestei țări frumoase... Lucrează fără maestri sau discipoli, fără reclamă, fără să lingusească critici de artă. Libertatea extremă a Parisului i-a îngăduit să rămână cel mai puțin „parizian” dintre români¹¹.

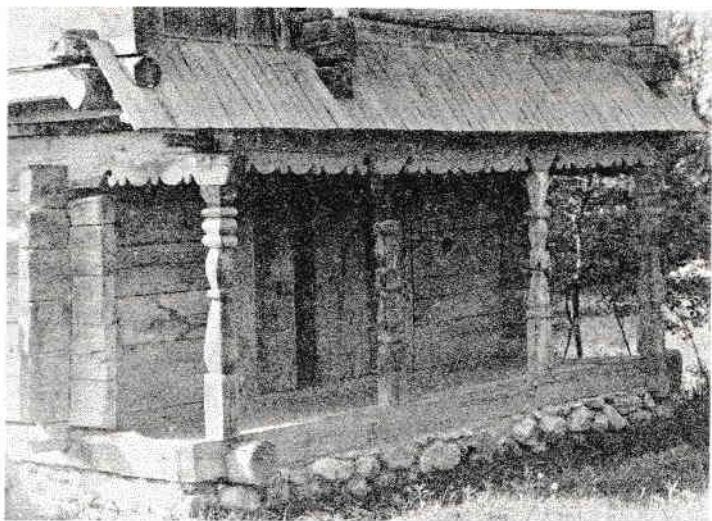
Casa lui Brâncuși din Hobîța, județul Gorj, Oltenia. Construită de tatăl său pe la 1870, a fost moștenită de sora sculptorului, Eufrosina Brânzan. Ea a mutat casa din locul original și a ridicat-o pe o temelie nouă, la 200 de metri depărtare. Această casă reconstruită este acum Muzeul Brâncuși.

Interiorul casei lui Brâncuși, un interior țăranesc tipic pentru România secolului al XIX-lea

România lui Brâncuși nu numai că se deosebea enorm de sofisticatul Paris al sfârșitului de veac, dar nu semăna nici cu statul modern în care s-a transformat după dobândirea granițelor actuale prin Tratatul de la Trianon, după Primul Război Mondial care a devastat Europa între 1914 și 1918.¹²

La jumătatea secolului al XV-lea, regiunea Dunării de Jos fusese invadată și subjugată de turci, iar în momentul nașterii lui Brâncuși încă făcea parte, strict vorbind, din Imperiul Otoman. Moldovei și Țării Românești li s-a garantat protecția ca principate cu sisteme administrative identice abia în 1856, prin Tratatul de la Paris (Transilvania și Banatul au rămas parte din Imperiul Austro-Ungar până în 1918). Șase ani mai târziu, cele două principate s-au unit efectiv, luând numele de România. Independența deplină față de Turcia a urmat în 1877, iar după patru ani prințul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen a fost încoronat ca regele Carol I. Avea să conducă țara până la moartea sa în 1914.

Sfârșitul iobăgiei sosise târziu în această parte a lumii – în 1746 în Țara Românească și în 1749 în Moldova. Un veac mai târziu, la cârma Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești s-a aflat din 1859 până în 1866 Alexandru Ioan Cuza (1820–1873), considerat întemeietorul României moderne. Într-o încercare curajoasă de emancipare a clasei muncitoare rurale, el a dat o lege prin care țăranii primeau dreptul de a deține loturi proprii de pământ. Din nefericire, bunele lui intenții au avut un efect nedorit, căci moșierii nu s-au considerat obligați să le permită țăranilor să locuiască și să lucreze pe pământurile rămase în proprietatea nobilimii. Prin urmare, ca să supraviețuiască, țăranii au

Prispa oferea posibilități nelimitate pentru etalarea sculpturii în lemn. Stâlpii de susținere au adesea motive recunosibile în opera lui Brâncuși.

fost obligați să-și vândă munca ieftin, și astfel s-a format o a treia clasă, a intermediarilor, a cărei unică rațiune de a fi era să negocieze între boieri și țărani, angajându-i pe aceștia din urmă să lucreze pentru cei dintâi. Tensiunea generată de înrăutățirea stării de lucruri a culminat în 1907 cu una dintre cele mai sângeroase răscaloare din istoria țării, când au fost masacrați zeci de mii de țărani.¹³

Din fericire, în copilăria lui Brâncuși, viața la Hobița era pașnică, urmând tiparele multiseculare ale comunităților rurale străvechi, într-o perioadă când încă se practica transhumanța. Ea a modelat primele amintiri ale lui Brâncuși și i-a hrănit dragostea față de natura cu bogăția ei de păsări și animale, pe care mai târziu le-a imortalizat

cu înțelegere atât de profundă în sculpturile sale. Așadar, anii formării lui Brâncuși au fost relativ feriți de tumultul traversat de alte regiuni din România în timpul durerosului proces de emancipare, care, în mai puțin de cincizeci de ani, a transformat o zonă medievală înapoiată într-un stat capitalist occidentalizat.

Brâncuși era al patrulea copil al lui Nicolae Brâncuși (1832–1884), care (potrivit unui vechi obicei românesc) și-a schimbat mai apoi prenumele în Radu, și al soției acestuia, Maria Deaconescu, de meserie torcătoare. Se căsătoriseră în 1872, când mirele avea patruzeci de ani, iar mireasa, douăzeci și unu. Pentru mire era a doua căsătorie, căci mai fusese însurat cu Ilinca, o femeie cu care avusese trei copii – Ion (poreclit Chijnea), Vasile și Gheorghe –, dar care murise prematur. Cu Maria, Nicolae a avut alți patru copii – Grigore, Constantin, Dumitru și Eufrosina –, însă a murit el însuși înainte de nașterea fiicei sale în 1884, lăsându-și tânăra nevastă să crească șapte copii. Maria a trăit până spre șaptezeci de ani, murind în 1919.¹⁴

Copilăria lui Brâncuși a fost scurtă, iar puținul pe care-l spicuim din relatările existente ne sugerează că n-a fost fericită. La Hobița n-a avut parte de educație la școala elementară, iar la vârsta de șapte ani, cu puțin înainte de moartea tatălui, muncea deja, după cum își amintea un prieten din copilărie,

păzind mai întâi vitele părinților săi, angajându-se apoi păstor la o stână din Carpați. A fost o ucenicie aspră, care i-a îngăduit să cunoască viața lăuntrică a naturii,

secretele plantelor, semnificația norilor, calea astrilor care prevesteau zorii. S-a deprins să se orienteze după scoarța copacilor, să înțeleagă foșnetul pădurii, să îndrăgească iarba, stâncile, pietrele și animalele... A urmat astfel o școală mult mai dură și mai folositoare decât cea oficială: școala naturii și a vieții. În timpul iernilor aspre îi plăcea să modeleze în zăpada densă și strălucitoare forme inspirate de imaginația sa bogată de copil. Acestea erau spre bucuria copiilor din sat și admirația țăranilor, căci ele vorbeau de o lume a prezențelor invizibile. Brâncuși și-a dat seama mai târziu că imaginea acestor sculpturi în zăpada înghețată, din copilărie, îl urmărise pe tot parcursul vieții¹⁵.

Se mândrea totuși cu originile și familia lui, iar mai târziu își amintea cu mândrie că tatăl lui fusese „un om umblat“. Acest părinte ieșit în lume

fusese pe la Craiova, ajunsese până la București. În sat, casele aveau pe atunci un ochi mic de geam, și acela acoperit cu hârtie. Cum s-a întors din călătoriile lui prin orașe, [Radu Brâncuși] a introdus o inovație: a pus de s-au mărit ferestrele [casei sale], făcându-le să se deschidă. După el au făcut și ceilalți. Azi, toate casele sunt frumoase și cu ferestre mari¹⁶.

Puțina școlarizare viitorul sculptor a primit-o în satele învecinate, Peștișani și Brediceni, cum își amintea Vasile Blendea, fost coleg de școală:

Când ne-a dat la școală, mergeam împreună la Peștișani... A stat acolo două clase. Pe învățător îl chema Zaharia. Odată a zgâriat banca cu briceagul și l-a băgat la arest, că era arestu' făcut într-un coteț. El a fugit și nu s-a mai întors, s-a dus la Brădiceni, unde era învățător Petre Brâncuși. Acolo a făcut și clasele celelalte... El avea un cap bun, de pricepea repede și-i plăcea să știe de toate¹⁷.

Cea mai neechivocă afirmație făcută de Brâncuși însuși despre copilăria sa este că a încercat în repetate rânduri să fugă de acasă. A reușit de două ori, în 1887 și 1888, și e posibil să fi existat o a treia tentativă; pe atunci nu împlinise încă doisprezece ani.¹⁸ Realitățile aspre ale vieții îngrădeau nemilos viața băiatului și, în afară de cele câteva povestiri deja menționate – despre a căror veridicitate s-ar putea susține că frizează apocriful –, nu cunoaștem nimic despre creșterea lui. Nu avem nici mărturii materiale pe care să le fi lucrat și să le fi lăsat în urmă în lumea românească a copilăriei lui, cu o singură posibilă excepție: se zice că Brâncuși ar fi decorat șapte stâlpi de lemn din prispa casei care aparținea preotului din satul vecin, Romanești. Asta s-ar fi întâmplat în timpul unei vizite din 1896–1898, când era deja elev la Școala de Arte și Meserii din Craiova.¹⁹ Important este însă că acești primi ani petrecuți în Hobîța și în satele din împrejurimi constituie primii stimuli artistici ai lui Brâncuși, din care a început să se făurească viitoarea lui carieră.